

12. Миронов Н. Ностальгия по застою? Заметки с одного собрания партийного актива / Н. Миронов // Правда (Москва). – 1989. – 5 августа.
13. Гаев Ю. Как журналист с КГБ сотрудничал / Ю. Гаев // МИГ по выходным. – 2006. – 12 октября.
14. Гаев Ю. Как журналист с КГБ сотрудничал / Ю. Гаев // МИГ по выходным. – 2006. – 19 октября.
15. Колосов С. Плохой хороший человек / С. Колосов // МИГ по выходным. – 2006. – 9 ноября.
16. Черная суббота (Запоріжжя). – 1990. – №3. – Сентябрь.
17. Азовська Січ (Бердянськ). – 1990. – Ч.1. – Грудень.
18. Численность населения Запорожской области : (по данным Всесоюзной переписи населения 1989 года) / Минстат УССР. – Запорожье : [б. и.], 1991. – 204 с.
19. Запорізька правда. – 1991. – 6 грудня.
20. Запорізька Січ. – 1991. – 10 вересня.
21. Олейник Б. "...И увидел я другого зверя", или два года в Кремле / Б. Олейник. – Запорожье : Коммунар, 1992. – 110 с.
22. Северный Я. Операция "Ы" / Я. Северный // Истеблишмент. – 2008. – 10-16 апреля.
23. Ивченко Ж. Горбачев – Предатель с большой буквы / Ж. Ивченко // Истеблишмент. – 2008. – 9-15 октября.
24. Гордеева Л. Славянский собор: в единстве – наша сила / Л. Гордеева // Донецкий кряж. – 2004. – 18 июня.
25. Собор народов Беларуси, России, Украины // http://www.pravoslavie.org.ua/index.php?action=fullinfo&r_type=article&id=393 [Официальный сайт Украинской православной церкви Московского Патриархата].
26. Гордеева Л. Объединимся, чтоб не уйти в небытие! / Л. Гордеева // <http://www.russian.kiev.ua/archives/2004/0406/040601cp01.shtml> [Сайт Русской общины Украины].
27. Український форум. – 2003. – 16 грудня.
28. Величенко С. Україна між двох світів / С. Величенко // Критика. – Київ, 2008. – №3. – С.3.
29. Жаркие дискуссии в Ледовом // Наше время плюс (Запоріжжя). – 2008. – 6 марта.
30. Ювас І. Народний капіталізм по-малоросійськи / І. Ювас // Просто. Український тижневик. Запоріжжя. – 2008. – 21 лютого.
31. Летняя школа патриотизма молодых соотечественников // <http://vksors.org.ua/articles/lentyaya-shkola-patriotizma-molodyx-sootchestvennikov>
32. Русский мир Запорожья // <http://rusmirzp.com/2013/07/10/category/tribune>

Турченко Ф. Г. Историческая память и политика памяти на Запорожье (1991-2015 гг.). Ч. 1.

Данная статья посвящена анализу исторической памяти и политическим манипуляциям вокруг нее. Речь идет о формировании различных типов исторической памяти и о деятельности ее субъектов (агентов памяти). Географические пределы исследования – одна из областей Южной Украины – Запорожская, а хронологические рамки – период независимости Украины. Иногда логика анализа вынуждает автора существенно раздвигать эти временные и географические рамки.

Ключевые слова: историческая память, политика памяти, исторический миф, агенты памяти, память о войне, "Російський світ/Русский мир".

Turchenko F. G. Historical memory and politics of memory on Zaporizhzhya (1991-2015). Part 1.

The article analyzes the historical memory and political manipulation with it. It will be about the formation of different types of historical memory and the activities of its subjects ("agents of memory"). Geographic limits of the study is one of the regions of South Ukraine – Zaporizhzhya, and chronological scope is the period of Ukraine's independence. However, logic analysis sometimes makes the author to extend these time and geographical scope.

Keywords: historical memory, politics of memory, historical myth, agents memory, the memory of war, "Russian World".

УДК 94(477.72)"198/199"

В. В. Михайлов

УКРАЇНСЬКИЙ НЕФОРМАЛЬНИЙ РУХ І ВЛАДА НА ХЕРСОНЩИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1980–х – 1991 рр.

У статті на основі матеріалів Державного архіву Херсонської області та періодичних видань розглядається проблематика неформального руху в Південній Україні у другій половині 1980-х – 1991 рр. На прикладі Херсонської області, розкрито генезу та інституційні засади неурядових екологічних, правозахисних та політичних організацій зазначеного періоду. Висвітлено процес протидії комуністичної партії функціонуванню самодіяльних організацій. Визначено внесок неформальних об'єднань Херсонщини у розбудову української державності напр. 1980-х–1991 рр.

Ключові слова: неформальні організації, національно-демократичний рух, Комуністична партія України, Херсонська область.

За доби перебудови в СРСР в цілому та в Радянській Україні зокрема, відбуваються масштабні трансформаційні процеси. Ініціаторами реформ виступило радянське партійне керівництво на чолі з Генеральним секретарем ЦК КПРС М. Горбачовим. Проте, перебудовчі процеси, розпочаті владою, поступово вийшли з під її контролю. Комуністична доктрина як фундамент існування СРСР почала

ламатися. Нові суспільно-політичні процеси полягали в запереченні комуністичної ідеології, переосмисленні історичного минулого, відродженні національної мови та культури, боротьбі за демократичні цінності громадян, забезпеченні політичного плюралізму.

На цій хвилі з др. пол. 80-х рр. XX ст. в Україні почали виникати самодіяльні організації, які були невідконтрольні радянським органам влади. Внаслідок активної суспільно-політичної діяльності неформальні товариства набули антикомуністичних рис, в тій чи іншій мірі сприяючи становленню української державності.

Проблема функціонування неурядових громадських організацій на загальнодержавному рівні широко відображена у працях вітчизняних істориків О. Бойка [1], Г. Гончарука [2], О. Горбачової [3], А. Камінського [4], К. Левчука [5], А. Русначенка [6] та інших. Проте діяльність регіональних неформальних товариств досліджено фрагментарно. Серед ґрунтовних праць вказаного напрямку однією з перших стала монографія Ф. Турченка, присвячена опозиційному руху в Запорізькій області [7]. Цінним історіографічним доробком є дисертаційна робота О. Шипотілової [8], в якій досліджено історію Миколаївського крайового осередку Народного Руху України (НРУ).

Джерельною базою наукової статті виступають документи Державного архіву Херсонської області та матеріали регіональної преси Херсонщини.

Метою даного дослідження є висвітлення діяльності опозиційних неформальних організацій Херсонщини та визначення їх внеску у розбудову української державності у др. пол. 1980-х – 1991 рр..

Суспільно-політичне життя у другій половині 1980-х рр. в Україні характеризувалося послабленням тоталітарного режиму, ідейно-організаційною кризою комуністичної партії та разом з тим, появою неформальних організацій національно-демократичного спрямування.

Соціологічне дослідження проведене ідеологічним відділом ЦК КПУ у червні 1990 р. вказувало на серйозні симптоми глибокої внутрішньопартійної кризи. Слід зазначити, що її підтримували менше двох третин комуністів (62%), крім того, лише 37,7% членів партії вбачали у КПУ реальну силу, здатну вивести республіку з кризи [9, с. 3].

Ситуація в південноукраїнському регіоні підтверджує загальнодержавну тенденцію. Так, згідно з даними Херсонського обкому партії простежувалася негативна динаміка у прийнятті до лав КПРС області. Якщо у 1987 р. новими членами КПРС стали 2360 особи, то вже у 1989 р. їх кількість зменшується і становить 1659 чоловік, а за перші 5 місяців 1990 р. лише 400 чол. поповнили склад компартії [10, арк. 182].

Яскравим свідченням падіння авторитету компартії була добровільна здача партківка комуністами. Статистика по Херсонській партійній організації демонструє наступну динаміку: у 1986 р. добровільно вийшли з партії 5 чол., у 1987 р. – 11 чол., у 1988 р. – 43 чол., у 1989 р. – 194 чол., за перші 5 місяців 1990 р. – 674 чол. [10, арк. 182].

Комуністична партія поступово втрачала авторитет серед населення. 3 грудня 1989 р. біля кінотеатру “Комсомолец” м. Цюрупінськ Херсонської області відбувся мітинг, на якому зібралося майже 1900 мешканців міста. В резолюції було зазначено: “Ми комуністи та безпартійні мешканці м. Цюрупінська і навколишніх сіл вважаємо, що розвиток подій в нашому місті і районі досяг критичної межі. До вчорашнього дня район очолювала людина..., вчинки якої спотворювали ідеали партії... Обком покривав його дії, не зважаючи на виявлені факти зловживань...” [11, арк. 91-93].

В умовах перебудови і демократизації кількість неформальних груп і організацій постійно зростала. Якщо в травні 1988 р. в Херсонській області нараховувалося близько 400 самодіяльних об'єднань, то на квітень 1989 р. їх кількість перевищила 1200 [12, арк. 8, 17].

У зв'язку з ускладненням екологічної обстановки в Скадовському районі Херсонської області, ряд осіб з числа інтелігенції в 1987 р. почали активну діяльність по захисту довкілля. Ними був підготовлений і опублікований у газетах (“Правда України”, “Молодь України”) ряд статей, присвячених екології Джарилгачської затоки. Активісти-екологи надсилали колективні листи у різні інстанції, з вимогою заборонити вирощування рису в Скадовському районі [12, арк. 15]. Головний лікар санепідстанції М.І. Подлявський повідомив, що з 27 проб води, взятих протягом 1986 р. з Джарилгачської затоки поблизу пляжів, у 18 знайшли отрутохімікати [13, с. 3]. Цій же проблемі був присвячений телеміст “Херсон-Київ”, що транслювався 15 квітня 1989 р. по республіканському телебаченню.

В грудні 1988 року члени ініціативної групи утворили екологічне товариство “Джарилгач”, затвердили його статут, програму і вибрали організаційний комітет у складі 11 чоловік. У нього увійшли співробітник редакції газети “Чорноморець” Вертепа Ю.І., випробувач Скадовського заводу напівпровідникових приладів Водянчук Н.С., пенсіонер Циганко В.А., депутат районної Ради народних депутатів механізатор колгоспу “Радянська Україна” Сотник В.М. та ін. Не знаходячи підтримки в місцевих органах влади, за рішенням активу товариства “Джарилгач” з травня 1989 р. став офіційною філією “Зеленого світу” [14, с. 369-372].

Екологічна ситуація в Херсонській області була досить гострою. У зв'язку з масштабним вирощуванням рису, проводилося скидання великої кількості прісних вод забруднених хімічними продуктами в Джарилгачську затоку, що призвело до прискореної деградації рекреаційних ресурсів і погіршення екологічних характеристик в цьому регіоні.

Активісти Скадовського товариства “Джарилгач” поширювали серед населення району укладення головного державного санітарного лікаря обласної санітарно-епідеміологічної станції, в якому вказано, що при дослідженні токсикологічною лабораторією зразків рису урожаю 1988 р., відібраних в окремих радгоспах Херсонської області, в пробах виявлені залишки гербіцидів з перевищенням гранично допустимих норм.

В ніч з 30 квітня на 1 травня 1989 р. невістановлені особи перед будівлями Скадовського райвиконкому, а також на асфальті ряду вулиць міста зробили масляною фарбою написи (всього 10): "Геть рис", "Приберіть рис" і тому подібне [14, с. 369-372].

Питаннями екології займався Громадський інститут екології (ГІЕ), створення якого відбулося за ініціативи кандидата в народні депутати СРСР Токаленко В.М. Перше засідання ініціативної групи відбулося на початку березня 1989 р., на якому спільно з представниками громадськості вирішувались питання розробки Статуту. 22 березня 1989 р. пройшли загальні збори, де прийняли положення про ГІЕ та обрали керівництво. Головою став – Дмитришин Н.М., заступником голови – Стасюк В.В.

Згідно зі статутом ГІЕ – добровільна, самодіяльна суспільна організація. Головна мета – збереження та захист навколишнього середовища безпечного для життя та здоров'я населення м. Херсона і області, зміцнення законодавчої бази в сфері екології. Члени ГІЕ неодноразово звертались до Херсонського обкому комсомолу за допомогою, проте їх ігнорували. Як наслідок організація не мала приміщення та телефону. ГІЕ пішов на співпрацю з "Зеленим світом" та товариством "Джарилгач". Активісти об'єднання приймали участь в конференціях, семінарах, дискусіях на телебаченні з питань екології. Вирішували проблеми забруднення р. Веревчаної та Джарилгачської затоки. ГІЕ приймав участь в кампанії "Нітрати", що була організована Соціально-економічним Союзом (Москва), проводив громадські рейди з вияву екологічно небезпечної продукції. Члени ГІЕ здійснювали соціологічне дослідження з метою визначення громадської думки стосовно екологічної ситуації на комбайновому заводі ім. Г.І. Петровського, Херсонському електромашинобудівному заводі, бавовняно-паперовому комбінаті, фабриці "Большевичка" [15, арк. 115-118].

Отже, екологічний рух досить швидко і природньо став складовою частиною опозиційного демократичного руху. Інформація про критичний стан природнього середовища, яку оприлюднювали неурядові екологічні товариства, сприймалася населенням як результат негативної діяльності відповідних державних міністерств та відомств і ставила під сумнів ефективність політичної системи СРСР в цілому.

Культурне відродження та створення української державності не можливе без формування національної свідомості та повернення історичної пам'яті народу. Наймасовішою організацією цього напрямку було самодіяльне історико-просвітницьке товариство "Меморіал", осередки якого діяли практично у всіх великих містах України. Суть процесу відновлення історичної пам'яті полягала у поверненні забутих імен, розкритті для вивчення раніше заборонених тем та розгортанні широких дискусій навколо історичних проблем.

Установча конференція по створенню Херсонського обласного товариства "Меморіал" відбулася 21 жовтня 1989 р. [16, арк. 1-11]. Головним напрямом роботи товариства було відновлення історичної правди та увічнення пам'яті жертв тоталітарного свавілля, що чинилися радянськими репресивними органами протягом 30-х – поч. 50-х рр. ХХ ст..

Першими кроками діяльності товариства стали звернення через публікації статей у пресі до громадськості з проханням відгукнутися людей, що постраждали від репресій, їх родичів або тих, хто знає про місця розстрілів і поховань на Херсонщині. Як наслідок оргкомітет "Меморіалу" почав отримувати листи-свідчення про репресії сталінських часів [17, с. 4]. Завдяки співпраці з місцевим населенням, до кінця 1990 р. вдалося виявити 5 місць розстрілів і поховань жертв тоталітарних репресій в межах Херсону [16, арк. 103]. Варто відзначити, що дослідники "Меморіалу" підходили до справи досить обережно і виважено, уникали необґрунтованих тверджень, робили висновки тільки на підставі реальних фактів. Так, за різноманітними легендами та усними повідомленнями, невеличку ділянку біля колишнього пивзаводу Херсона псевдоочевидці подій зарахували до числа місць сталінських репресій. Розслідування активістами "Меморіалу" показало, що для таких припущень немає жодних підстав. Було встановлено, що з 1276 розстріляних було 90 дітей віком до 14 років. До вищої міри засуджували, як відомо, тільки повнолітніх. До того ж кулі, якими вони були вбиті, виявилися німецькими [16, арк. 21].

В червні 1990 р. відбувся круглий стіл, за участю начальника УКДБ Херсонської області генерал-майора Тараненка Ю.В., секретаря парткому Ковалю В.П., активу товариства "Меморіал" – Плешковської Л.В., Вірича А.Є., Мартинової Т.Д. та журналістів місцевих ЗМІ. Зустріч проходила у приміщенні обласного УКДБ. Присутні вперше отримали можливість побачити засекречені документи судових справ, за допомогою яких встановлювалися імена репресованих. В майбутньому саме архівні матеріали КДБ повинні дати можливість відкрити приховані сторінки радянської історії 30-х – поч. 50-х рр. ХХ ст.. За ініціативи представників "Меморіалу" було ухвалено рішення про створення разом з співробітниками КДБ спільної дослідницької групи з питань реабілітації жертв репресій та пошуку "херсонців-остарбайтерів" для отримання ними компенсації від уряду ФРН [16, арк. 28-31].

За повідомленням Херсонського Управління КДБ до червня 1990 р. в області реабілітовано 9632 особи [18, с. 4]. Враховуючи масовість жертв сталінського терору на Херсонщині, члени "Меморіалу" неодноразово порушували питання про необхідність спорудження монументу з метою увічнення пам'яті постраждалих людей від репресій [16, арк. 19].

Серед перших чисельних організацій, які зайняли відверто опозиційну до влади позицію, була Українська гельсінська Спілка (УГС). В одному з документів ЦК КПУ зазначалося, що УГС "...одразу ж зайняла відверто антикомуністичні позиції, стала консолідуючим центром всіх антирадянських сил, відіграла помітну роль у створенні багатьох громадських формувань деструктивного спрямування" [19, арк. 141].

27 липня 1989 р. створено Херсонську філію УГС. Організація складалася з 10 чоловік, головою обрано С.П. Гуру, секретарем – А.І. Блинцова. Лідери Херсонської філії підтримували контакти з осередками УГС в інших регіонах України, зокрема, у Львівській області [14, с. 482-483].

Активісти перейшли до створення структурних ланок по всій області. Вже в серпні 1989 р. в м. Нова Каховка виник осередок УГС, що складався з 5 чоловік. Аналогічні групи утворені в Скадовську та Цюрупинську. Варто зауважити, що членами радикальних товариств ставали представники робітничої молоді.

У плані підготовки до передвиборчої кампанії, С. Гура і його однодумці знайшли можливості придбання тканини жовтого і блакитного кольорів, приладдя для виготовлення транспарантів, копіювальної техніки, фото і звукозаписної апаратури та ін. Активісти УГС вступали в інші неформальні об'єднання з метою розширення національно-демократичного руху. Так в Новій Каховці, члени УГС знаходились на провідних позиціях в місцевих осередках НРУ і ТУМу.

З метою конспірації введено організаційне ділення на "трійки", розроблена спеціальна інструкція про поведінку у разі затримання правоохоронними органами. Для фінансування акцій, що проводяться, створений спеціальний грошовий фонд, поповнення якого робилися за рахунок надходжень з Києва і Львова та невеликих щомісячних членських внесків [20, с.725-727].

У Херсоні 31 жовтня 1989 р. після стихійного мітингу біля пам'ятника Т. Шевченка, за поширення самвидаву міліція затримала активістів УГС – М. Редкуна, В. Денищука та С. Гуру. Перших двох діячів засудили до примусової праці зі стягненням 20% від заробітку. С. Гуру майже добу протримали в міліції.

В листопаді 1989 р. С. Гура написав звернення президенту США, в якому засвідчив, що за останні три місяці його затримували за патріотичну діяльність щотижня і просить "захистити від більшовицького терору, який за останні місяці різко зріс в Україні" [20, с. 51].

Лідери Херсонського УГС приймали активну участь у засіданнях оргкомітету НРУ. Зокрема, виступаючи на одному з засідань С. Гура від імені своїх однодумців, запропонував внести поправки у проект програми НДУ про необхідність вести боротьбу не за суверенну, а за самостійну Україну; закликав до розробки альтернативного проекту закону про вибори в республіканські та місцеві Ради, наголошував на необхідності введення націоналістичної символіки в якості державної [14, с. 482-483]. С. Гура в липні 1989 р. встановив жовто-блакитний прапор на кріпосному валу в районі концертної зали "Ювілейний". Розповсюджував в Херсоні та Цюрупинську листівки, виготовлені на друкарській машинці із закликами бойкотувати вибори народних депутатів СРСР та критичними зауваженнями на адресу районного партійного керівництва.

Для протидії функціонування УГС, УКДБ Херсонської області запропоновано "...активніше проводити тематичні вечори, "круглі столи", диспути для викриття антигромадської діяльності антисоціалістичних елементів, роз'яснення політики КПРС в сфері міжнародних стосунків, сутність регіонального госпрозрахунку, мовних проблем". Партійні та правоохоронні органи застосовували найжорсткіші засоби впливу проти лідерів національно-демократичних формувань.

Напередодні доби перебудови С. Гура написав до Кремля листа, в якому заявив, що не бажає бути громадянином країни, де паплюжать елементарні права і свободи людей [21, с. 4].

Вже у липні 1985 року Цюрупинським РВВС відносно С. Гури було порушено кримінальну справу по ст.214 КК УРСР (ведення паразитичного способу життя). Під час слідства С. Гура був направлений на стаціонарну судово-психіатричну експертизу, яка зробила висновок про наявність у нього хронічного психічного захворювання у формі шизофренії. Народний суд Цюрупинського району прийняв рішення звільнити С. Гуру від кримінальної відповідальності і відправити на примусове лікування в психоневрологічну лікарню.

Після "лікування" в 1987 р. С. Гура відновив агітаційну діяльність, робив спроби ширити серед населення правдиву інформацію про аварію на Чорнобильській АЕС. У 1988 році встановив контакти з ватажками "Демократичного Союзу" Дебрянською та УГС Лук'яненком і Сокульськими.

Активність С. Гури помітно зросла в період, підготовки до виборів народних депутатів СРСР. Так, 25 березня 1989 р. ним було виготовлено і поширено 6 листівок в м. Херсоні і Цюрупинську із закликами бойкотувати вибори народних депутатів.

Партійний апарат, для боротьби з С.Гурою знову підключив правоохоронні органи, які не цуралися у виборі засобів впливу. В громадських місцях м. Цюрупинська знайшли 7 листівок за підписом "Американський шпигун", які нібито розповсюдив С. Гура. В листівках містились різкі образливі випадки на адресу секретаря Цюрупинського райкому Компартії України. Прокурором Цюрупинського району за фактом зневаги, що міститься у вказаних листівках, порушена кримінальна справа. Органами міліції С. Гура був затриманий, проведено обшук за місцем проживання.

В результаті обшуку вилучено 78 агітаційних документів: 6 листівок, 14 самвидавських брошур та журналів ДС і УГС, протоколи і звіти засідань вказаних національно-демократичних формувань, декларація "ДС", зразки заяв для вступу в УГС, листування із активістами неформальних товариств Москви, Риги, Львова, Києва, а також плакат-колаж на листі ватману 24 формату, що містив критичні матеріали по відношенню до комуністичної ідеології. Того ж дня С. Гура знову був відправлений на примусову судово-медичну експертизу в Херсонську обласну психоневрологічну лікарню [20, с. 613-614].

Члени УРП С. Гура та Стаднік 20 травня 1990 р. в м. Херсоні за присутності 35 чоловік провели обласну установчу конференцію, на якій оголосили про створення організаційних структур. Сформовано обласний (6 чол.) і міський (7 чол.) комітети УРП, головою Херсонського осередку обраний С. Гура. Затверджені також філії та їх провідники в Каховському, Цюрупинському та Скадовському районах. Місто Херсон умовно розділене на п'ять секторів: центр, мікрорайони ХБК, "Корабел", "Таврійський" і "Шуменський". В кожному з них призначені керівники, утворений редакційний комітет для створення друкарського органу, підшукується

постійне приміщення для проведення зборів. У перспективі планувалося утворення відділів – ідеологічного, соціального захисту, по зв'язках з іншими партіями і організаціями [20, с.772-773].

У газеті "Ленінський прапор" від 24 березня 1990 р. опубліковано лист мешканця Берислава І. Курія під заголовком "Я – колишній член УГС...". Його автор розповідає чому він вступив до УГС, а потім – вийшов із цієї організації. Свій розрив із нею І. Курій пояснив, зокрема, тим, що характерними рисами Херсонської філії УГС є "вишукування і смакування недоліків дійсності, претензійність на беззастережну істину своїх поглядів, непримиренне і навіть вороже ставлення до комуністів, інших людей, які думають інакше, самозамилування, підозрілість один до одного..." [22, с. 4]. Проте, як з'ясувалося згодом, І. Курій ніколи не був членом УГС... Виходить, що надрукована стаття – це один із способів дискредитації неформалів у пресі з боку партапарату чи КДБ.

Поглиблення процесів демократизації, швидке зростання чисельності неформальних громадських товариств та поступовий перехід ініціативи демократичних перетворень від влади до опозиційних структур, поставили на порядок денний необхідність створення масової суспільно-політичної організації республіканського масштабу.

В основу організаційної моделі Руху було покладено ідею структурної розбудови, починаючи з низових осередків. Спочатку у трудових колективах, в установах, на підприємствах, у колгоспах створюються ініціативні групи. У межах міста і району з представників цих груп створюються координаційні ради, а з представників рад міст та районів – координаційні ради областей.

Установча конференція Херсонського крайового об'єднання НРУ відбулася 9 грудня 1989 р. [23, арк. 4]. Першим головою обрано Т.І. Добуша. Програма ХКО НРУ передбачала роботу над широким спектром проблем області: політичних, екологічних, економічних, національно-культурних, релігійних.

Приділено увагу критичному стану навколишнього середовища Херсонщини. Зокрема Рух вимагав вжити заходів щодо забруднення Джарилгацької затоки, припинити будівництво 3-ої черги титанового заводу в Красноперекопську, встановити очисні споруди на Херсонському целюлозно-паперовому (м. Цюрупінськ) та машинобудівному (м. Генічеськ) заводах.

Серед національно-культурних заходів передбачалося закласти пам'ятні знаки на місцях Кам'янської та Олешківської Січей, впорядкувати могилу кошового отамана Костя Гордієнка, встановити меморіальні дошки жертвам голодомору 1932-1933 рр. та сталінського терору, відкрити українські недільні школи, підтримувати відродження УАПЦ та УКЦ на Херсонщині.

На відміну від більшості неформальних громадських формувань Рух чітко ідентифікував себе як опозиційну політичну силу до компартії, тому проводив підготовку до березневої виборчої кампанії 1990 р. Члени ХКО НРУ – Піддубняк В., Бондаренко Л., Марков Б., Вірлич А., Пацаль В. – були висунуті у кандидати в народні депутати УРСР [23, арк. 6].

11 листопада 1989 р. на засіданні оргкомітету ХКО НРУ обговорювався план дій на майбутню виборчу кампанію. Пропонувалося вести широку агітацію серед населення, проводити збори. Створено макет передвиборчого плакату під назвою "Вступайте в Рух". Разом з цим член Руху Чихун висловив настороженість з приводу поведінки правоохоронних органів під час останніх зборів: "... міліції було більше ніж "рухівців". Ходять, дубинками розмахують..., а де гарантія, що під час передвиборчої агітації, вони не підійдуть, можуть руки скрутити, вдарити..." [23, арк. 3-5].

21 січня 1990 р. за ініціативи ХКО НРУ відбулося святкування 71 річниці Акту Злуки. Напередодні заходу по місту були розклеєні об'яви для інформування населення. Біля пам'ятника Т. Шевченка відбувався мітинг, учасники якого несли українську національну символіку. Під час акції стався інцидент – спецдружина захопила трьох членів Руху та конфіскувала в них національні прапори. Проте, згодом членів Руху було звільнено [23, арк. 7].

Тим не менш, Херсонський Рух поступово перетворився на помітну політичну силу в регіоні. На останніх виборах в березні 1990 р. до Верховної Ради України депутатом від НРУ Херсона обрано Б. Маркова [23, арк. 8].

Протягом др. пол. 1989–1990 рр. в Херсонській області виникли осередки НРУ в містах – Нова Каховка, Генічеськ, Гола Пристань, Скадовськ, Цюрупінськ; та районах – Каланчацькому, Новотроїцькому, Чаплинському, Білозерському, Великоолександрівському [24, арк.1-37].

11 липня 1990 р. проведено мітинг "За рівні політичні умови" на підтримку націоналізації майна КПРС та відставки збанкрутілого уряду Рижкова [23, арк. 8].

Активісти Руху проводили агітацію, використовуючи різноманітні інформаційні листівки. За їх допомогою місцеве населення ознайомлювалося з реальним станом української економіки, яка по суті, носила колоніальний характер. Автори робили аналіз економічних перспектив незалежної України, як держави з колосальним природно-ресурсним потенціалом [25, арк. 1-2]. Напередодні виборів у народні депутати Херсонський осередок Руху знайомив населення з програмою діяльності організації, інформував про власні політичні принципи, що ґрунтувалися на демократичних засадах, етнічній толерантності та соціальній справедливості [25, арк. 4-5]. НРУ, протиставляв тоталітарній комуністичній системі власну програму суспільно-політичного розвитку. Рух пропонував громадянам шлях, який виведе їх з комуністичного рабства і забезпечить будівництво демократичної та цивілізованої держави [25, арк. 21]. В листівці під назвою "Куди йдуть партійні внески?" висловлено обурення підвищенням зарплати для радянських чиновників – номенклатури. Листівка наводить приклади окладів керівного складу обкому та міському до і після надбавок. Крім того, мова йде про інші номенклатурні привілеї "обраних" – "спецпайки", санаторії, дачі, квартири тощо [25, арк. 31].

ХКО НРУ висловив протест з приводу позиції республіканського радіомовлення та телебачення з питань української мови та культури. Так, на Різдво Христове, коли московське телебачення транслювало службу богу, українське – показувало лікарню для психічно хворих [23, арк. 6].

Партапарат для дискредитації національних сил розповсюджував листівки з огульною критикою Руху. Причому зміст критичних матеріалів не відповідав дійсності, а в окремих випадках суперечив законам логіки і здоровому глузду. Так, в листівці під назвою “Слушайте вечевої колокол тревоги!” так звана “Добровольная группа защитников советской власти” звинувачує Рух і литовський Саюдіс у спробі відродити Річ Посполиту [25, арк. 45].

Значним досягненням Руху стало видання власної газети “Голос Таврії”, перший номер якої вийшов у січні 1991 р. У випуску центральне місце зайняла стаття “Апаратні ігри”, що розкривала корупційні дії чиновників в обкомі та міськомі партії Херсонщини [26, с. 1,2]. У другому номері незалежного видання населення отримало можливість ознайомитись з частиною програми НРУ та українською поезією [27, с. 1,2].

Газета “Голос Таврії” завжди друкувала цікаві матеріали з числа наболілих проблем українського суспільства: жажливих подій голодомору 1932-1933 рр. в Україні [28, с. 1], захисту навколишнього середовища та здоров'я населення [29, с. 1], демократичних свобод та прав громадян [30, с. 2], короткі політичні новини України [31, с. 3] тощо.

У Бериславі на центральній площі селища, відбувся несанкціонований мітинг на тему “За національний суверенітет України та права людини”. В акції окрім місцевих мешканців прийняли участь гості з Каховки, Херсона та смт Новотроїцького, всього 50-60 чол. Учасники мітингу виступали проти бюрократії партапарату, вимагали відкрити церкву в с. Зміївка та кооператив у Бериславі. Міліція зафіксувала акцію протесту, згодом його організаторам з числа активістів Руху, встановлено адміністративне покарання у вигляді штрафу. У відповідь члени Херсонського Руху та УРП влаштували біля Бериславського райкому партії пикет проти штрафів накладених на активістів попереднього мітингу [32, арк. 32, 38-40].

У вересні 1990 р. відбулася конференція ХКО НРУ за підсумками якої до Верховної Ради України направлено дві вимоги [32, арк. 31-39]:

Не приймати Союзний договір.

Націоналізація майна партії та департизація органів влади.

У зв'язку з діяльністю НРУ Херсонський обком розробив і впроваджував ряд заходів, спрямованих на нейтралізацію діяльності демократів. Перш за все в засобах масової інформації розгорнули “аргументовану наступуючу критику антипартійних поглядів”. Організували спеціальні передачі на радіо, публікували в газетах компрометуючі матеріали (що як правило не відповідали дійсності). Працівників відділу пропаганди та агітації застерігали від некоректної безпідставної критики, навпроти скеровували на цілеспрямоване розвінчання програми НРУ. Окремо вказувалося на необхідності контролю за копіювальною технікою в установах всіх видів, яку “неформали” могли використати для виготовлення власних агітаційних матеріалів [11, арк. 33-40].

При райкомах та міськомках партії створювалися окремі агітаційно-пропагандистські групи для “попередження націоналістичних, екстремістських та антисоціальних проявів” з боку НРУ. В первинні партійні осередки спрямовувались матеріали з критикою на адресу демократів. Проводились мітинги, на яких засуджувалася “екстремістська” діяльність “рухівців” [33, арк. 23-27]. Цілеспрямована критика лунала на адресу програми НРУ, більшість положень якої прямо названі “утопічними”. Питання про республіканську власність, економічний суверенітет УРСР, перехід на українську мову викладання в закладах освіти вважалися неприпустимими [15, арк. 24-29].

Отже, завдяки активній громадсько-політичній діяльності, культурно-просвітницькі неформальні об'єднання перетворилися на впливову громадсько-політичну силу на Херсонщині, що посягнули на інформаційний монополізм комуністичного режиму в регіоні.

Демократичні перетворення, які розпочалися в добу перебудови в регіонах України, переконували громадськість, що кризовий стан навколишнього природного середовища виник виключно через вади радянської тоталітарної системи. Відповідно, і вирішення проблеми вбачали у демократизації суспільства та досягненні державної незалежності.

Авторитет опозиційних правозахисних та культурологічних національно орієнтованих організацій серед населення Херсонщини був слабшим у порівнянні з аналогічними товариствами Західної України. Якщо в західних регіонах ідея національного та релігійного відродження привернула увагу населення, то на півдні активісти Херсонських філій УГС та “Меморіалу” акцентували свою діяльність на роз'ясненні антинародного характеру комуністичної ідеї. Таку ситуацію можна пояснити строкатістю етнічного складу населення регіону, спричиненою міграційною політикою імперських урядів попередніх епох, тотальним ідеологічним контролем з боку радянської влади та глибокою русифікацією.

Процес національного пробудження у південному регіоні України проходив у дуже складних умовах. На півдні переважало зрусіфіковане населення, яке відзначалося несприйняттям радикальних національно-орієнтованих гасел НРУ. Відповідно у виступах на установчих конференціях, прийнятих деклараціях та практичній діяльності активісти Херсонського Руху дещо змістили акцент з національних, на екологічні, культурні та соціальні аспекти суспільних проблем.

Партійний апарат чинив активний супротив демократичним об'єднанням, застосовував повний арсенал ідейно-політичних та організаційно-партійних заходів впливу. Незважаючи на протидію владних структур в особі КПУ та КДБ, неурядові організації Херсонщини стали реальною політичною силою в регіоні та підготували фундамент для розбудови української державності.

Джерела та література

1. Бойко О.Д. Україна 1985-1991: основні тенденції суспільно-політичного розвитку / О. Бойко. – К.: ІПЕНД, 2000. – 322 с.
2. Гончарук Г. Народний Рух України: Історія / Г. Гончарук. – Одеса: Астропринт, 1997. – 378 с.
3. Горбачова О.С. Громадські організації в Україні другої половини 80-х – початку 90-х рр. XX ст. : процес становлення та розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / Горбачова Ольга Сергіївна. – К., 2008. – 14 с.
4. Камінський А. На перехідному етапі. "Гласність", "перебудова" і "демократизація" на Україні / А. Камінський. – Мюнхен: Український вільний університет, 1990. – 622 с.
5. Левчук К.І. Створення та діяльність громадських організацій в умовах трансформацій українського суспільства (1985 – 1996 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук / Левчук Костянтин Іванович. – Київ, 2010. – 32 с.
6. Русначенко А.М. Національно-визвольний рух в Україні середини 50-х – початку 1990-х років / А. Русначенко. – К.: Вид-во О. Теліги, 1998. – 720 с.
7. Турченко Ф.Г. Запоріжжя на шляху до себе... (Минуле і сучасність в документах та свідченнях учасників подій) / Ф. Турченко. – Запоріжжя: Просвіта, 2009. – 368 с.
8. Шипотілова О. П. Громадсько-політична діяльність Народного Руху України на території Миколаївщини (1989–1996 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 "Історія України" / О. П. Шипотілова. – Миколаїв, 2013. – 20 с.
9. Бойко О. Д. КПУ в 1985 – 1991 рр.: анатомія кризи (стаття 1) / О. Д. Бойко // Людина і політика. – 2002. – № 2. – С.3-18.
10. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО). Ф. П-46, Оп. 47, Спр. 551.
11. ДАХО. Ф. П-46. Оп. 47. Спр. 393.
12. ДАХО. Ф. П-46. Оп. 47. Спр. 321.
13. Вертепа Ю. У пошуках компромісу // Чорноморець. – 1987. – 29 серпня.
14. Шлях до незалежності: суспільні настрої в Україні кін. 80-х рр. XX ст. Документи і матеріали / [Гол. ред. колегії В.А. Смолій]. – К.: Інститут історії України НАН України, 2011. – 572 с.
15. ДАХО. Ф. П-46. Оп. 47. Спр. 375.
16. ДАХО. Ф. Р-3378. Оп. 4. Спр. 161.
17. Вірлич А. Е. Пам'ять зобов'язує // Наддніпрянська Правда. – 1989. – 5 жовтня.
18. Глигач В. Це потрібно живим // Наддніпрянська Правда. – 1990. – 13 червня.
19. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 32. Спр. 2767.
20. Українська Гельсінська Спілка у спогадах і документах / [упоряд. О. Шевченко]. – Київ: Ярославів вал, 2012. – 814 с.
21. Гура С. Лист Степана Гури // Ленінський прапор. – 1990. – 19 травня.
22. Курія І. "Я – колишній член УГС..." // "Ленінський прапор". – 1990 – 24 березня.
23. ДАХО. Ф. Р-4094. Оп. 8. Спр. 3.
24. ДАХО. Ф. Р-4094. Оп. 8. Спр. 4.
25. ДАХО. Ф. Р-4094. Оп. 8. Спр. 9.
26. Фомін О. Апаратні ігри: за і проти кого? // Голос Таврії. – 1991. – №1.
27. Програма Народного Руху України // Голос Таврії. – 1991. – №2.
28. Голод 1932-1933 рр. на Україні: очима істориків, мовою документів // Голос Таврії. – 1991. – №4.
29. Дніпро просить пощади // Голос Таврії. – 1991. – №5.
30. Бондюченко В. Гримаси командно-адміністративної системи // Голос Таврії. – 1991. – №6.
31. Рух-прес повідомляє // Голос Таврії. – 1991. – №7.
32. ДАХО. Ф. П-46. Оп. 47. Спр. 569.
33. ДАХО. Ф. П-185. Оп. 50. Спр. 44.

Михайлов В. В. Украинское неформальное движение и власть в Херсонской области во второй половине 1980-х – 1991 гг.

В статье на основе материалов государственного архива Херсонской областной и периодических изданий рассматриваются проблемы неформального движения на юге Украины во второй половине 1980-х – 1991 гг. На примере Херсонской области раскрыт генезис и институционные основы неправительственных экологических, правозащитных и политических организаций указанного периода. Освещен процесс противодействия коммунистической партии функционированию самодеятельных организаций. Определен вклад неформальных объединений Херсонской области в развитии украинской государственности во второй половине 1980-х – 1991 гг.

Ключевые слова: неформальные организации, национально-демократическое движение, Коммунистическая партия Украины, Херсонская область.

Mihaylov V. V. Ukrainian informal movement and regime in the Kherson region in the second half of 1980s – 1991.

The problems of the informal movement in the South of Ukraine in the second half of 1980s – 1991 are considered on the basis of the State Archives of Kherson region and periodical publications. For example of Kherson region, genesis and institutional grounds of informal ecological, human rights and political organizations of that period are revealed. The opposition of Communist Party of the process of the formation and functioning of informal organizations is revealed. The contribution of Kherson informal associations in the development of Ukrainian statehood in the second half of 1980s – 1991 is defined.

Keywords: informal associations, national-democratic movement, Communist Party of Ukraine, Kherson region.